

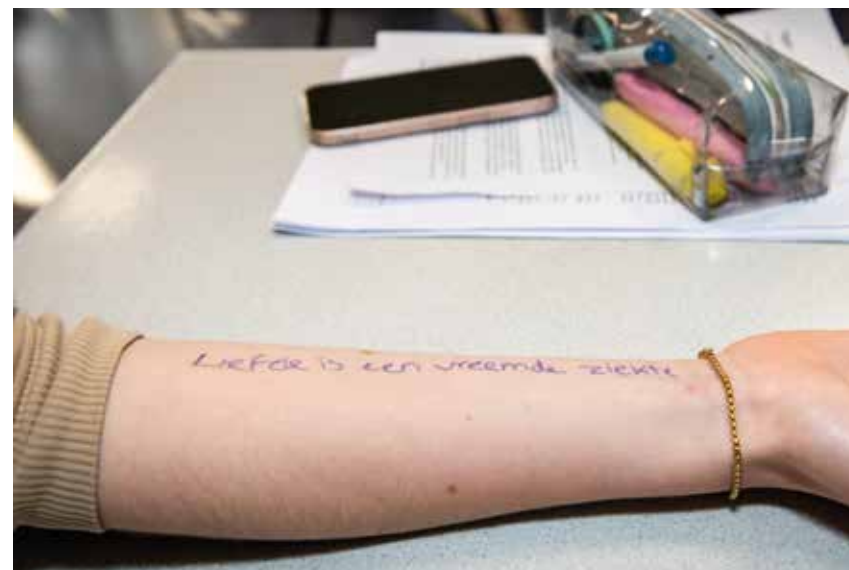
POËZIETATOEAGES IN DE KLAS

Als je aan tatoeages denkt, denken de meeste mensen aan rocksterren, voetballers en rappers. En misschien ook aan motorrijders en gevangenen. Het beeld van een literaire auteur komt daarentegen niet zo snel in je op. Toch kennen tatoeages en literatuur al eeuwenoude verbanden en er zijn genoeg voorbeelden van hedendaagse dichters met inkt op hun huid. Denk maar aan Lucas Hirsch, Arno Van Vlierberghe, Dominique De Groen, Dean Bowen en Gijs ter Haar. Een fenomeen dat onze associaties wellicht nog meer in de war schopt, zijn poëzietatoeages. Kila van der Starre deed er onderzoek naar en legt in deze bijdrage uit hoe poëzietatoeages een rol kunnen spelen in de klas, zowel bij het vak Nederlands als in vakoverstijgende projecten.

KILA VAN DER STARRE

‘Aantal tattooshops verdubbeld, tatoeages steeds populairder’ kopte de NOS begin 2022. De cijfers logen er niet om. In Nederland zijn er op dit moment 1658 tattooshops (ter vergelijking: in de jaren tachtig waren dat er 5) en ongeveer 1,5 miljoen Nederlanders hebben een tatoeage. Hoeveel daarvan een poëzietatoeage betreft, is niet bekend. Het aanbrengen van pigment op de huid – strikt gezien net onder de huid – om een poëziecitaat of compleet gedicht bij je te dragen is een fascinerend soort poëziegebruik waar weinig onderzoek naar is gedaan.

Tijdens mijn onderzoek naar ‘poëzie buiten het boek’ (Van der Starre, 2021), begonnen poëzietatoeages mij te fascineren, omdat ze heel persoonlijke en vaak emotionele toe-eigeningen zijn van poëzie. Poëzietatoeages verhouden zich bovendien op een interessante manier tot verschillende heersende (voor)oordelen over tatoeagecultuur. Stonden tatoeages voor lange tijd in de westerse cultuur symbool voor criminaliteit – en in afgezwakte vorm voor antiautoriteit en rebelseid – en vormden ze via associaties met gevangencultuur vooral een teken voor ‘sociale dreiging’, aan het begin van de eenentwintigste eeuw zijn vooral de positieve aspecten van die vroegere connotaties blijven hangen, zoals

moed, durf, *edginess*, communicatie, emotie en passie. Poëzietatoeages passen daar helemaal bij, maar vallen op in hun specifieke aandacht voor taal in het algemeen en literaire aspecten van taal in het bijzonder. Dat maakt ze een spannende en leerzame casus voor in educatieve contexten (of voor persoonlijke creativiteit in de vrije tijd natuurlijk).

In het schoolvak Nederlands

Om met poëzietatoeages aan de slag te gaan in de klas, zijn er verschillende didactische mogelijkheden die de leerlingen uitnodigen creatief met taal en beeld om te gaan, te reflecteren op hun relatie met taal en met hun lichaam, en om op zoek te gaan naar literaire taal die een deel van hun identiteit uitdrukt.

Bij het vak Nederlands kunnen ze aandacht besteden aan citaten die veel voor hen betekenen. Welke woorden drukken uit wat je belangrijk vindt? Zijn dat misschien citaten uit liedteksten? Of quotes uit series of films? Zijn er poëziecitaten die je graag met je meedraagt? Waarom? Je kunt leerlingen hierbij vrij laten kiezen, maar om de overweldigende keuzevrijheid behapbaar te maken, kan het een goede eerste opstap zijn om ze een citaat te laten selecteren uit een lijst met poëziecitaten. Die kun je bijvoorbeeld persoonlijk selecteren uit bloemlezingen, zoals *De Nederlandse poëzie van de negentiende en twintigste eeuw in duizend en enige gedichten* van Gerrit Komrij, *Je bent mijn liefste woord* van Anne Vegter, het *Groot Verzenboek* van Jozef Deleu, *Één gedicht is nooit genoeg* van Plint, of *Gedichten van het nieuwe millennium* van Jeroen Dera en Carl De Strycker.

Nodig de leerlingen vervolgens uit om een reflectie te schrijven op hun citaatkeuze. Wat betekent de quote voor hen? Waarom is dat thema belangrijk? Daag ze uit om daarbij niet enkel op de inhoud te reflecteren, maar ook op de vorm. Als je dat belangrijk vindt, kun je ze ook motiveren om in hun reflectie termen uit de poëzieanalyse te gebruiken. Ook een mondelinge vorm van de reflectie is mogelijk. Laat twee leerlingen elkaar bijvoorbeeld interviewen over hun gekozen citaat.

Wil je ze handvatten aanbieden om te vertellen over waarom ze het citaat zo bij zichzelf vinden passen? Dan kunnen verhalen van échte poëzietatoeagedragers uit Nederland en Vlaanderen als inspiratie dienen. Voor mijn proefschrift *Poëzie buiten het boek: De circulatie en het gebruik van poëzie* (2021; online beschikbaar als gratis e-boek) sprak ik 88 mensen uit de Lage Landen die de

tekst van hun permanente tatoeage als poëzie beschouwen. Daaruit blijkt dat drie doelen vooral belangrijk zijn voor deze poëzietatoeagedragers: het dragen van een reminder aan een levensmotto, het uitdragen van een literaire identiteit en het levend houden van een specifieke herinnering.

Levensmotto

Mijn onderzoek laat zien dat de functie van een constante reminder aan een levensmotto of lijfspreuk – ook de woorden *mantra*, *houvast* en *spiekbrieftje* worden door de respondenten gebruikt – een unieke potentiële eigenschap is van poëzietatoeages. Dit doel komt namelijk opvallend vaak voor onder de geïnterviewden, terwijl het slechts zeer sporadisch wordt genoemd in de secundaire literatuur over tatoeages in het algemeen.

Een voorbeeld van een poëzietatoeage als reminder aan een levensmotto is de tattoo van Sandra, een van de participanten aan mijn onderzoek, met de regel ‘Voor wie ik liefheb, wil ik heten’ van Neeltje Maria Min op haar zij (afbeelding 1). ‘Het citaat gaat voor mij over kwetsbaarheid en het verlangen iemand echt te kennen en echt gekend te worden’, vertelde ze. ‘[Ik was] heel erg zoekende naar bij wie ik me wilde openstellen en soms ook letterlijk wilde blootgeven. Dit was een boodschap aan mezelf om hier bewust mee om te gaan. Wie wil mij zien voor wie ik echt ben en bij wie is het dus veilig om me open te stellen? Op dit moment speelt die vraag wat minder in mijn leven, maar ik ervaar nog wel de reminder erin naar mezelf.’ Ook Luuk ziet zijn poëzietatoeage als een reminder (afbeelding 2). Hij koos ervoor de romantitel *Het leven is vurrukkulluk* van Remco Campert – een tekst die hij als poëzie beschouwt – op de binnenkant van zijn rechteronderarm te plaatsen als ‘de herinnering aan mezelf te genieten van het leven, er alles uit te halen’.

Willemijn, die het citaat ‘We vieren het toch’ van de Nederlandse singer-songwriter Spinvis op de binnen-

kant van haar onderarm heeft staan, beschouwt die tekst als ‘een boodschap van mezelf aan mezelf’. Ook zelf-acceptatie speelt een rol. Marc draagt bijvoorbeeld twee regels van Tolkien, op beide armen één, als mantra’s die hem eraan ‘herinneren dat ik “okay” ben en dat het niet raar is als je dwaalt’. En het citaat ‘Bien sùr le temps qui va trop vite’ van Jacques Brel op de arm van Aafke dient als een herinnering dat ze ‘vrede moet leren hebben met de weemoed die mijn hoofd teistert. Het hoort bij me, net als de tatoeage.’

Identiteit

Verschillende respondenten vertellen dat ze met hun poëzietatoeage een bepaalde identiteit willen uitdragen. Nele, die ‘Haar lichaam heeft haar typograaf’ van Lucebert liet zetten op haar arm, vertelde: ‘[H]et citaat vertelt iets over mij; hoe meer je de poëzie leest – hoe beter je me leert kennen – hoe meer je je een idee kan vormen bij het citaat – hoe beter je weet wie ik ben.’

Ook liefde voor literatuur in het algemeen of poëzie in het bijzonder speelt een rol. Een 27-jarige vrouw uit Eindhoven liet bijvoorbeeld ‘Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic anda thu wat unbidan we nu’ op haar linkerzij plaatsen, omdat de tekst ‘symbool [staat] voor de oorsprong van mijn twee grote liefden: de Nederlandse taal en de Nederlandse literatuur’. En Katrijn nam een tatoeage met de woorden ‘Behoud de begeerte’ met het doel om een ‘ode aan Claus, de poëzie, de literatuur’ uit te dragen. Ze koos voor dit citaat van Hugo Claus ‘[o]mdat het een vers is uit een geweldig gedicht, en specifiek die regel zelf: vanwege de alliteratie en de manier van formuleren’.

Herinnering

Ook functioneren poëzietatoeages als een manier om personen in herinnering te houden. Marije koos ervoor ‘alles van waarde is weerloos’ van Lucebert in het handschrift van haar vader te laten tatoeëren ter hoogte van

de ribben. Ze legt uit: ‘Ik wilde iets om mijn band met mijn vader te vereeuwigen. Het gedicht “de zeer oude zingt”, waaruit deze zin komt, is een van de favoriete gedichten van mijn vader. Als ik weer eens zat te zeuren, mopperen, ruziën of verdriet had, dan zei mijn vader vaak “alles van waarde is weerloos, neem het leven en alles erin niet voor lief”. Voor mij heeft het een hele positieve boodschap!’

En Niqué heeft de woorden ‘altijd gehecht, als licht aan zon’ – een deel van een versje uit een oud poesiealbum – op haar onderarm staan, in het handschrift van haar vader, als herinnering aan hem, die ze op jonge leeftijd verloor. Ze wil uitdragen ‘dat bloedbanden sterk zijn, ook als de andere persoon er niet meer is’ en de tatoeage heeft voor haar de functie om ‘een dierbare herinnering levend [te] houden’.

In welke categorie plaatsen de leerlingen hun gekozen citaat? Zouden ze het vooral dragen als een reminder aan een levensmotto, om een identiteit uit te dragen, of om een specifieke herinnering levend te houden? Of hebben ze er een heel ander idee bij?

In een vakoverstijgend project

Poëzietatoeages zijn ook een geweldige aanleiding om een vakoverstijgend project op te zetten op school. Een samenwerking tussen de vakken geschiedenis, maatschappijleer, beeldende vorming, culturele en kunstzinnige vorming (ckv) en Nederlands ligt dan voor de hand. Ook voor de vakken levensbeschouwing en filosofie biedt deze opzet aanknopingspunten.

Bij het vak geschiedenis kan de eeuwenoude geschiedenis van tatoeages uitgediept worden. Wat zijn de oudste tatoeages die we kennen? Welke technische ontwikkelingen maakten moderne tatoeages mogelijk? Aan het eind van de negentiende eeuw vond er bijvoorbeeld een opleving van de tatoeagecultuur plaats door de uitvinding van de elektrische tatoeëermachine door Thomas Edison in 1875 (Hesselt van Dinter, 2005,

p. 48). En in de jaren 1960 vond onder andere door de uitvinding van nieuwe inktkleuren en *flash tattoos* de ‘Tattoo Renaissance’ plaats, waarbij tatoeages een opmars maakten in de populaire cultuur en reclamewereld (Govenar, 2000, p. 215). Bespreek met de leerlingen welke functies tatoeages zoal hadden en hebben. Welke landen en culturen spelen daarin een rol? Daarbij kun je aandacht besteden aan ‘the Cook myth’, het incorrecte idee dat lang in Europa heeft geleefd dat de traditie van tatoeages in het Westen pas begon bij de introductie van de tatoeagekunsten door Europese wereldreizigers die de Polynesische eilanden bezochten in de achttiende eeuw. Deze mythe werd in het leven geroepen door de Britse kapitein en cartograaf James Cook, die in juli 1769 schreef over de praktijk van ‘tattooing’, die hij had waargenomen op het eiland Tahiti, als de ontdekking van iets nieuws. Veel later werd duidelijk dat de Grieken en Romeinen in de antieke oudheid ook al tatoeages gebruikten en het fenomeen dus helemaal niet zo ‘exotisch’ of van ‘De Ander’ is als lang werd aangenomen (Friedman, 2014). Sterker nog, een van de oudste voorbeelden die bewaard zijn gebleven is het lichaam van ‘Ötzi’, die tatoeages op de ruggengraat had en rond 3300 v.Chr. aan de Italiaans-Oostenrijkse grens leefde (Deter-Wolf & Diaz-Granados, 2013, p. xi–xii).

Ook al is ‘the Cook myth’ dus ontkracht, we voelen nog tot op de dag van vandaag de consequenties van die mythevorming. Bij maatschappijleer kunnen aspecten van die consequenties uitgediept worden. Wat is de positie van tatoeages in onze samenleving? Welke ontwikkelingen zijn er geweest in de attitudes tegenover permanente inkt onder de huid? En wat vinden de leerlingen er zelf van? Mag je mensen met tatoeages weren uit bepaalde beroepen? Welke vooroordelen hebben ze zelf over mensen met tatoeages? Welke bekende mensen kennen ze met tatoeages? Wat hebben zij over hun tatoeages verteld in interviews? Bij levensbeschouwing en filosofie kunnen die vragen ingebed worden in bestaande theorieën en overtuigingen. Hoe komt het bijvoorbeeld dat een verbod op tatoeages zowel te vinden is in het Oude Testament als in de Koran?

Bij het vak Nederlands kunnen de leerlingen vervolgens aandacht besteden aan citaten die veel voor hen betekenen, op manieren die ik hierboven uiteenzette. Tijdens beeldende vorming en ckv kunnen ze dan visueel met die citaten aan de slag gaan. Welke vormgeving past bij die woorden? Welk lettertype en welke grootte en kleur? Waarom? Past er een bepaalde illustratie bij? In welk ontwerp pakt de combinatie tussen woord en beeld

Afbeelding 1. Sandra

Afbeelding 2. Luuk

Poëzietatoeages zijn ook een geweldige aanleiding om een vakoverstijgend project op te zetten op school

Tatoeages in het algemeen en poëzietatoeages in het bijzonder hebben alles te maken met identiteit. Daarom is het extra belangrijk om ervaringsgericht poëzieonderwijs in te zetten

goed uit in een tatoeage? En ook niet onbelangrijk: waar op je lichaam zou je de tattoo laten zetten? En waarom?

Ervaringsgericht poëzieonderwijs

Tatoeages in het algemeen en poëzietatoeages in het bijzonder hebben alles te maken met identiteit. Een tatoeage is een ‘declaration of me-ness’ en een ‘performance of the self’, stelden respectievelijk cultuurwetenschapper Lee Barron (2017, p. 25) en literatuurwetenschapper Sonja Neef (2006, p. 231). Daarom is het rond bovenstaande opdrachten extra belangrijk om ervaringsgericht poëzieonderwijs in te zetten.

Bij ervaringsgericht poëzieonderwijs vertrek je vanuit de reactie die het gedicht bij de leerling oproept. Die reactie kan rationeel zijn, maar zeker ook affectief. Je nodigt leerlingen uit om deze reactie nader te verkennen, door deze te evalueren, erover te discussiëren, of haar om te zetten in een eigen creatie. Tijdens die verkenning motiveer je de leerlingen om de reacties op het gedicht te koppelen aan de analyse van het gedicht.

Deze aanpak, die ik eerder samen met Jeroen Dera uitwerkte rond Instagrampoëzie in de klas en het dialoogisch bespreken van gedichten uit boeken (Dera & Van

der Starre, 2019), is gebaseerd op het RES-model (receptie, expressie, symboliek) van Nicholas Mazza (2003). Poëzietatoeages zijn heel bruikbaar in dat model. Het uitkiezen van een citaat en het praten over de persoonlijke betekenis die je uit de woorden haalt, is een overtuigende vorm van *receptie*. Het vormgeven van die woorden als tatoeage is een rijke vorm van *expressie*. En voor *symboliek* ligt het voor poëzietatoeages voor de hand om de ontwerpen ook daadwerkelijk op het lichaam te plaatsen. Niet in de vorm van een permanente tatoeage, maar als tijdelijke poëzie op het lichaam.

Via verschillende webshops kun je bijvoorbeeld betaalbare zelfontworpen tatoeagestickers bestellen, je kunt met huidvriendelijke verf of stiften aan de slag gaan, of je kunt TUIG uitnodigen op school. Die organisatie, een afkorting van Tijdelijke Uitspattingen van Inkt en Gezelligheid, bestaat uit kunstenaars die al jaren op festivals en evenementen zoals Lowlands, de Boekenbeurs, Crossing Border, Poetry International, de Dag van de Literatuur en de Nacht van de Poëzie armen, benen en ruggen versieren met poëziecitaten die bezoekers zelf aandragen of kiezen uit bloemlezingen. Een school vol met rondlopende poëziecitaten... Hoe levend wil je de poëzie hebben?

LITERATUUR

- Barron, L. (2017). *Tattoo culture: Theory and contemporary contexts*. Rowman Littlefield International.
- Deter-Wolf, A., & Diaz-Granados, C. (Red.). (2013). *Drawing with great needles: Ancient tattoo traditions of North America*. University of Texas Press.
- Dera, J., & Starre, K. van der. (2019). Instagrampoëzie in de klas. *Levende Talen Magazine*, 106(5), 4–9.
- Friedman, A. F. (2014). *The Cook myth: Common tattoo history debunked*. <https://tattoohistorian.com/2014/04/05/the-cook-myth-common-tattoo-history-debunked/>
- Govenar, A. (2000). The changing image of tattooing in American culture, 1846–1966. In J. Caplan (Red.), *Written on the body: The tattoo in Europe and American history* (p. 212–233). Princeton University Press.
- Hesselt van Dinter, M. (2005). *De wereld van tatoeage: Een geïllustreerde geschiedenis*. KIT Publishers.
- Mazza, N. (2003). *Poetry therapy: Theory and practice*. Routledge.
- Neef, S. (2006). Perfor/m/ative writing: Tattoo, mark, signature. In S. Neef, J. van Dijk, & E. Ketelaar (Red.), *Sign here! Handwriting in the age of new media* (p. 221–236). Amsterdam University Press.
- Starre, K. van der. (2021). *Poëzie buiten het boek: De circulatie en het gebruik van poëzie* [Proefschrift, Universiteit Utrecht]. Utrecht University Repository. <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/401043>

Lees- en kijktips

- Meer informatie over TUIG (Tijdelijke Uitspattingen van Inkt en Gezelligheid) is te vinden op <www.ro-enzo.com>.
- *The word made flesh: Literary tattoos from bookworms worldwide* (2010) is een foto- en interviewboek van Eva Talmadge en Justin Taylor over Engelstalige literaire tatoeages.
- Ga naar <vlt.nl/dlo> om de opname van een workshop over ervaringsgericht poëzieonderwijs van Jeroen Dera en Kila van der Starre te bekijken op YouTube.
- Ga naar <vlt.nl/insta> om een artikel van Jeroen Dera en Kila van der Starre over ervaringsgericht poëzieonderwijs rond Instagrampoëzie te lezen.

FRESKU FEAT. J.C. BLOEM

Hiphop en poëzie op school

Leerlingen lijken maar moeilijk te enthousiasmeren voor poëzie – tot je aansluit bij de cultuur die ze goed kennen. Hoe kan hiphop een bijdrage leveren aan het prikkelen en stimuleren van leerlingen tijdens de lessen poëzie(analyse)? In deze bijdrage neemt Michelle Richards-Schriemer je mee langs *verses* en *ingroups*.

MICHELLE RICHARDS-SCHRIEMER

Het analyseren en interpreteren van literaire teksten is een mooi en bovenal belangrijk domein van het schoolvak Nederlands, maar het blijft een uitdaging om leerlingen te motiveren – ook bij het onderdeel poëzie. Leerlingen raken al snel verstrikt in metaforen, rijmschema's en metrische bijzonderheden. Ze worden geacht betekenis te geven aan teksten waarin ze vaak amper raakvlakken met hun eigen belevingswereld kunnen ontdekken (Dera, 2019). Hoe mooi en inspirerend ik de gedichten van Vasalis ook vind, ik begrijp best dat ze de gemiddelde leerling niet direct kunnen bekoren. In tegenstelling tot Vasalis, Komrij en Achterberg openen namen als Ronnie Flex, Snelle en Boef bij veel leerlingen wel meteen de luikjes. Nederlandse hiphop is namelijk ongekend populair, wint prestigieuze muziekprijzen en voert de hitlijst

ten op Spotify aan.

Hiphop is in de Bronx *on the block* ontstaan. Afro-Amerikaanse en Latino-Amerikaanse jongeren deelden hun verzetsgevoelens op muzikale wijze met de rest van *the block*. Hiphop is daarmee van origine antiautoritair en spreekt jongeren met allerlei verschillende achtergronden aan (De Roest, 2022). Het genre veroverd al decennialang het hart van menig jongere. Toch heeft hiphop in Nederland nog maar mondjesmaat de weg naar het klaslokaal gevonden. Rapper Fresku zegt in zijn nummer 'Tijd voor creativiteit' (2012): 'Dit is kunst, soms matige kunstmatige kunst. Maar het is kunst en meer dan praten op maten met drums'.

Als hiphop een kunstvorm is, zoals Fresku rapt, kan het dan ook als zodanig bestudeerd worden in de lessen Nederlands? Aafje de Roest pleit in haar artikel "Doe je best op school": Nederlandse hiphop in het litera-